

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ ПРАВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

THE FEATURES OF INTERNATIONAL LEGAL DEVELOPMENT OF THE RIGHT INVERONMENTAL SECURITY

Краснова Ю.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та
екологічного права імені академіка В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Статтю присвячено дослідженню питання міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. Проаналізовано підходи різних вчених щодо сутності змісту поняття «міжнародні джерела права екологічної безпеки». Встановлено, що екологічна безпека базується на принципах, закладених у Декларації щодо навколишнього середовища й розвитку, прийнятій на Конференції ООН із навколишнього середовища й розвитку від 14 червня 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, однак вперше як об'єкт правового регулювання з'являється в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН від 5 грудня 1986 р. і 7 грудня 1987 р., присвячених питанням припинення перегонів в озброєнні і ядерного роззброєння. Доведено, що паралельно, на міжнародному рівні, формується й низка нормативно-правових документів, в яких термін «екологічна безпека» не згадується, проте на підставі положень, закріплених у Декларації Ріо-де-Жанейро, та наукових підходів щодо визначення сутності екологічної безпеки вважається, що такі документи закладають основи механізму забезпечення екологічної безпеки. У роботі підтримується наукова ідея про необхідність розроблення на міжнародному рівні єдиного нормативного акта, присвяченого питанням забезпечення екологічної безпеки.

Ключові слова: екологічна безпека, право екологічної безпеки, забезпечення екологічної безпеки, міжнародно-правове регулювання, класифікація, нормативно-правові акти, Екологічна конституція Землі.

Статья посвящена исследованию вопроса международно-правового развития права экологической безопасности. Проанализированы подходы различных ученых о сущности содержания понятия «международные источники права экологической безопасности». Установлено, что экологическая безопасность базируется на принципах, заложенных в Декларации по окружающей среде и развитию, принятой на Конференции ООН по окружающей среде и развитию от 14 июня 1992 г. в Рио-де-Жанейро, однако впервые в качестве объекта правового регулирования появляется в резолюциях Генеральной Ассамблеи ООН от 5 декабря 1986 и 7 декабря 1987, посвященных вопросам прекращения гонки вооружений и ядерного разоружения. Доказано, что параллельно, на международном уровне, формируется и ряд нормативно-правовых документов, в которых термин «экологическая безопасность» не упоминается, однако, на основании положений, закреплённых в Декларации Рио-де-Жанейро, и научных подходов к определению сущности экологической безопасности считается, что такие документы закладывают основы механизма обеспечения экологической безопасности. В работе поддерживается научная идея о необходимости разработки на международном уровне единого нормативного акта, посвященного вопросам обеспечения экологической безопасности.

Ключевые слова: экологическая безопасность, право экологической безопасности, обеспечение экологической безопасности, международно-правовое регулирование, классификация нормативно-правовых актов, Экологическая конституция Земли.

The article is devoted to the study of the issue of international legal development of the right of environmental safety. The approaches of different scientists concerning the essence of the concept of "international sources of the right of ecological safety" are analyzed. It is stated that environmental security is based on the principles, which had been established at the declaration of the Environment & Development which had been adopted on the United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro from 14 June, 1992. But firstly, as object of legal regulation, it appeared in UNO's General Assemblies resolutions from 5 December, 1986 and from 7 December, 1987, which had been dedicated to issues of armaments race finishing and nuclear disarmament. It is proved, that at the same time on international level some legal documents, where "environmental security" does not used had been formed. But according to the decisions which had been concluded on Rio de Janeiro's Declaration and according to the scientific approaches it is suggested that such documents established basics of environmental security supplying mechanism. Because of such a big quantity which used in research work, they've been classified in accordance with subject of legal regulation: a) acts, which ensure global environmental security, disaster prevention of planetary scale; b) acts, which ensure to prevent cross-border impact of activity under the jurisdiction and control of one state on the environment of other States; c) acts, which ensure regional environmental security; d) international legal acts, which introduces the mechanism of environmental security guarantee. The research work is supported to develop on international level unified legal act, which would be dedicated to the issues of environmental security ensuring.

Key words: environmental security, right of environmental safety, international legal regulation, classification of legal acts, Constitution of the Earth.

Постановка проблеми. Підтвердженням актуальності проблем із забезпечення екологічної безпеки на міжнародному рівні є прийняття Генеральною Асамблеєю ООН (далі – ГА ООН) низки важливих документів, які й започаткували запрова-

дження нового ставлення до екологічних проблем – екологічно забезпечувального. Такими документами стали, зокрема, резолюції ГА ООН про створення всеохоплюючої системи міжнародної безпеки від 5 грудня 1986 р. та від 7 грудня 1987 р., а також

резолюція «Всеохоплюючий підхід до зміцнення міжнародного миру і безпеки відповідно до Статуту ООН» від 7 грудня 1988 р. [1, с. 132]. Так, у резолюції A/RES/42/93 про всеосяжну систему міжнародного миру і безпеки від 7 грудня 1987 р. [2] ГА ООН надала новий поштовх до реалізації концепції міжнародного миру і безпеки, суть якого зводиться до усвідомлення того, що невирішені екологічні проблеми легко можуть перерости в міжнародну напруженість і конфлікти. У пункті 10 цієї резолюції констатується: «Взаємодія в екологічній сфері має стати невід'ємною частиною всеосяжної системи міжнародної безпеки».

На Нараді Політичного консультативного комітету держав-учасниць Варшавського Договору (Варшава, червень 1988 р.) також був прийнятий важливий документ з питань забезпечення екологічної безпеки – «Наслідки гонки озброєнь для навколишнього середовища та інші аспекти екологічної безпеки». У ньому визначалися основи концепції міжнародної екологічної безпеки, покликані сприяти сталому і безпечному розвитку всіх держав і створення сприятливих умов для життя кожного народу і кожної людини.

У Підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. (резолюція A/RES/60/1 Генеральної Асамблеї ООН від 16 вересня 2005 р. [3]) лідери країн світу погодились з необхідністю рішучих і невідкладних дій з метою подолання серйозних і численних труднощів під час вирішення проблем зміни клімату, сприяння переходу на екологічно безпечні джерела енергії, задоволення енергетичних потреб і забезпечення сталого розвитку.

Рада Безпеки ООН, зібравшись на засідання на рівні глав держав і урядів (резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1625 (2005) від 14 вересня 2005 р. [4]), знову підтвердила необхідність прийняття широкої стратегії запобігання конфліктам, яка мала спрямовуватись на усунення на комплексній основі корінних причин збройних конфліктів, політичних і соціальних кризових ситуацій, зокрема шляхом сприяння сталому розвитку, де екологічна складова частина відіграє важливу роль.

Таким чином, хоча у міжнародно-правових документах і не розкривається поняття «міжнародна екологічна безпека», в них можна виявити явну тенденцію до його формування як шляхом реалізації заходів охорони навколишнього середовища, так і заходів безпекового спрямування. І хоч, на перший погляд, забезпечення міжнародної екологічної безпеки не має власного механізму реалізації, проте безпекові заходи здійснюються міжнародно-правовими засобами, передбаченими для охорони навколишнього середовища. М.В. Кичигин слушно зазначає: «Захищаючи природу, ми як раз і забезпечуємо екологічну безпеку та права громадян на неї. Охорона навколишнього середовища є первинною, а екологічна безпека – наслідок його належної охорони» [5, с. 154–155].

Отже, можна дійти висновку, що міжнародна екологічна безпека є міжнародно-правовою метою, спрямованою на відповідний результат спільної

суспільної діяльності з охорони навколишнього середовища, до чого прагнуть суб'єкти міжнародної правотворчої та правореалізаційної діяльності. Міжнародна екологічна безпека нині виступає чимось не до кінця збагненим, але таким, до чого необхідно прагнути, особливо коли йдеться, по суті, про виживання людства. Результатом цього прагнення має стати такий рівень навколишнього середовища, який би повною мірою відповідав необхідній якості життя для підтримки здоров'я і благополуччя людей теперішніх і майбутніх поколінь, а також сталого розвитку земної цивілізації.

Заради досягнення завдань забезпечення екологічної безпеки мали бути об'єднані зусилля всіх держав, оскільки жодна з них не в змозі досягти бажаного рівня навколишнього середовища з огляду на взаємозалежність і глобалізацію сучасного світу. У цих умовах визначальне значення має отримати система міжнародно-правових засобів, які трансформуються у відповідні норми і принципи, конкретні права й обов'язки держав та інших суб'єктів міжнародного співробітництва, що містять різного роду заборони, пільги, заходи відповідальності, правові гарантії тощо, які в теорії права прийнято називати джерелами міжнародного права, що розкриваються в таких формах, як: міжнародний договір, міжнародний звичай, акти міжнародних конференцій або міжнародних організацій, які, у свою чергу, поділяються на універсальні та локальні міжнародні акти [6, с. 26–27]. Перші мають всезагальний характер і становлять інтерес для всіх суб'єктів міжнародного права. Інші, у свою чергу, поділяються на регіональні (ті, що охоплюють групу держав, розташованих в одному географічному регіоні) та нерегіональні (ті, що не мають всеохоплюючого характеру, але їх регулювання не регіональної спрямованості) [7, с. 95–97].

Стан опрацювання. Питання формування права екологічної безпеки нині є об'єктом не одного наукового дослідження, проте проблемам визначення його джерел на міжнародному рівні присвячені лише окремі вітчизняні роботи, зокрема праці В.І. Андрейцева, Н.Р. Малишевої, О.В. Задорожного, М.О. Медведєвої тощо.

Аналіз праць зазначених авторів підтверджує існування двох сформованих наукових підходів до визначення джерел права екологічної безпеки на міжнародному рівні: вузького і широкого. Так, представником «вузького» наукового підходу до визначення джерел права екологічної безпеки на міжнародному рівні є В.І. Андрейцев, який, пов'язуючи екологічно небезпечну діяльність із небезпечною речовиною, вважає, що підставою для виокремлення в міжнародному екологічному праві правовідносин із забезпечення екологічної безпеки виступає Конвенція ООН про транскордонний вплив промислових аварій від 17 березня 1992 р. [8, с. 91–115].

Представниками «широкого» наукового підходу до визначення джерел права екологічної безпеки на міжнародному рівні доцільно назвати Н.Р. Малишеву, О.В. Задорожного, М.О. Медведєву, О.А. Шомпол.

Так, Н.Р. Малишева, підтримуючи наукову позицію про те, що екологічна безпека – це певний стан захищеності життєдіяльності, та вважаючи міжнародну екологічну безпеку станом міжнародних відносин, за якого забезпечується захищеність на глобальному та регіональному рівнях людини, умов її життєдіяльності, всіх елементів екосистеми Землі від шкідливих впливів чинників природного та антропогенного походження, для забезпечення сталого розвитку в інтересах нинішнього та прийдешніх поколінь [9, с. 524], відносить до джерел міжнародного права екологічної безпеки більшість міжнародних угод і конвенцій, які нею класифікуються за рівнем відносин на: а) акти щодо забезпечення глобальної екологічної безпеки, відвернення катастроф загальнопланетарного масштабу; б) акти щодо попередження транскордонного впливу діяльності під юрисдикцією та контролем однієї держави на довкілля інших держав; в) акти щодо забезпечення екологічної безпеки певних регіонів; г) акти, що встановлюють механізми гарантування реалізації права на екологічну безпеку [10, с. 531].

О.В. Задорожний та М.О. Медведєва підтримують світовий досвід до тривимірного розуміння сутності «екологічна безпека», як-от: 1) екологічні проблеми як загроза політичній та економічній стабільності; 2) міждержавні спори у зв'язку з транскордонним забрудненням або порушенням прав щодо використання спільних/взаємних природних ресурсів як джерело воєнних конфліктів; 3) деградація екологічних систем і вичерпання природних ресурсів як загроза існуванню всього людства [11]. З урахуванням цього вони пропонують класифікувати акти міжнародно-правового регулювання небезпечної для навколишнього середовища діяльності на: а) охорону навколишнього середовища під час збройних конфліктів; б) правове регулювання поведінки з небезпечними для навколишнього середовища матеріалами і речовинами; в) правова охорона морського та прісноводного середовища; г) правова охорона атмосферного повітря і космічного простору; ґ) правова охорона біорізноманіття Землі; д) правова охорона навколишнього середовища Антарктики і Арктики; е) регіональне співробітництво з цих питань [12, с. 3].

О.А. Шомпол обґрунтовує висновок про те, що на міжнародному рівні сформувалась система норм щодо забезпечення екологічної безпеки, які об'єктивуються у міжнародно-правових документах, їх система є досить розгалуженою. Характерними ознаками цієї сукупності норм є такі: ці норми базуються на законах природи; на їх формування впливає сукупність чинників різного спрямування; вони враховують рівень науково-технічного розвитку; є комплексними; мають антропоцентричну спрямованість тощо [13, с. 12].

Керуючись такими підходами, метою статті є аналіз міжнародно-правових норм, які за об'єктом правового регулювання спрямовані на забезпечення екологічної безпеки як у «вузькому», так і в «широкому» розумінні, що дасть можливість окреслити межі такого регулювання та сформулювати обґрун-

товані пропозиції щодо удосконалення вітчизняного законодавства з цих питань.

Виклад основного матеріалу. Так, на етапі становлення міжнародного права навколишнього середовища широко застосовувалися звичаєві норми. Відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, «міжнародний звичай – це доказ всезагальної практики, визнаної в якості правової норми» [14]. Звичай не є офіційним чітко формалізованим документом. Він набуває юридичного значення в результаті ідентичних або однорідних дій держав та вираженого ними в певній формі (найчастіше, шляхом тривалої повторюваності) наміру надати таким діям нормативного значення. Фіксуються такі джерела в зовнішньополітичних заявах держав, їх дипломатичному листуванні тощо. Нині в міжнародному праві навколишнього середовища загалом і в праві екологічної безпеки зокрема міжнародний звичай здебільшого набуває договірної форми. Однак для держав, що не стали Сторонами відповідних договорів, продовжують діяти міжнародні звичаї [10, с. 528].

Поряд із цим, як зазначає Н.Р. Малишева, «в контексті розвитку так званої «екологічної парадигми» міждержавних і внутрішньодержавних відносин, поглиблення принципів і правил екологічно коректної взаємодії держав, виробляючи норми так званого «зеленого етикету», який може сприяти відверненню екологічної небезпеки, чи створити умови взаємодії держав для ліквідації та недопущення поширення її наслідків, значну роль у виробленні відповідних принципів, оцінці досягнутого стану та визначенні стратегії взаємодії держав з метою забезпечення сталого розвитку відіграють міжнародні конференції та акти, прийняті на них, в першу чергу, ті, що відбуваються під егідою ООН із питань охорони довкілля [10, с. 528].

Дійсно, такими є Стокгольмська конференція 1972 р. з питань навколишнього середовища, на якій прийнято Декларацію про охорону навколишнього середовища [15], Ріо-де-Жанейрська конференція 1992 р. з питань навколишнього середовища та розвитку, на якій прийнято Декларацію про охорону навколишнього середовища та розвиток [16], Йоганнесбургський саміт 2002 р. з питань сталого розвитку, на якому прийняті Декларація щодо сталого розвитку [17] та План виконання рішень щодо сталого розвитку [18], Конференція ООН 2012 р. «Ріо+20», на якій прийнятий підсумковий документ «Майбутнє, якого ми хочемо» [19].

Крім документів конференцій ООН, до відповідної групи міжнародних актів тісно примикають рішення, резолюції, рекомендації, меморандуми міжурядових та інших міжнародних організацій із питань екологічно коректної поведінки з метою забезпечення сталого розвитку. Всі ці акти виступають джерелами так званого «м'якого права», тобто мають для держав рекомендаційний характер [10, с. 528–529].

Віддаючи належне значенню рекомендаційних актів серед джерел міжнародного права екологічної безпеки, зазначимо, що в сучасному регу-

люванні відповідних відносин головним джерелом міжнародного права екологічної безпеки був і залишається договір [10, с. 530], який згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. [20] визначається як «міжнародна угода, укладена між державами в письмовій формі та регульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування».

Зважаючи на велику кількість і різноманітність договорів щодо забезпечення на міжнародному рівні екологічної безпеки, проаналізуємо їх за предметом правового регулювання. У літературі з міжнародного права навколишнього середовища прийнято поділяти джерела цієї галузі права за спрямованістю щодо регулювання відносин з охорони природних ресурсів [21; 22, с. 398–410].

Однак для міжнародного права екологічної безпеки такий поділ є не достатньо конструктивним. Найбільш прийнятною видається класифікація відповідних джерел за рівнем таких відносин, що підлягають міжнародно-правовому регулюванню. Так, найбільш оптимальним буде поділ таких джерел на: а) нормативні акти, що встановлюють вимоги щодо безпечного використання природних ресурсів; б) нормативні акти, що встановлюють вимоги для тих видів господарської діяльності, які визнаються екологічно небезпечними [23]; в) нормативні акти, якими запроваджуються окремі правові механізми забезпечення екологічної безпеки. Такі нормативні акти за поширенням регулюють забезпечення екологічної безпеки як на загальнопланетарному, так і на регіональному рівнях.

Висновки. На підставі вищенаведеного можна дійти висновку, що правовий зміст концепції міжнародної екологічної безпеки полягає в прийнятті суб'єктами міжнародного права обов'язку утримуватися від будь-яких видів діяльності, які можуть загрожувати природному балансу екологічних систем, живим і неживим елементам навколишнього середовища. При цьому не має значення, на якому рівні можливі відповідні негативні наслідки: на національному, регіональному чи на глобальному. Сама суть концепції екологічної безпеки полягає в створенні колективної, універсальної системи безпеки, яка об'єднує всі держави планети. Це означає, що неприпустиме зміцнення безпеки одних держав на шкоду іншим і недоцільне створення ізольованих систем екологічної безпеки. Екологічна безпека, як і політична, є рівною і неподільною для всіх суб'єктів міжнародного права. Вже згадана концепція спрямована на захист не тільки тих територій, які знаходяться під суверенітетом будь-якої держави, а й на захист територій із міжнародним режимом: відкритого моря, повітряного простору над відкритим морем, космосу, морського дна за межами національної юрисдикції.

Основною сферою докладання зусиль, з точки зору концепції екологічної безпеки, є недопущення

екологічної катастрофи, яка характеризується незворотними згубними наслідками для навколишнього середовища. Досягнення цієї мети, в свою чергу, передбачає вирішення таких завдань: охорона та збереження якості навколишнього середовища, його підвищення, раціональне використання і відтворення природних ресурсів. Окремим завданням можна також назвати попередження згубних техногенних катастроф, особливо глобального характеру.

Особливістю всіх перерахованих напрямів забезпечення екологічної безпеки є те, що вони неможливі виключно в рамках міжнародного права, а вимагають відповідного законодавчого регулювання на національному рівні. Це означає, що кожна держава під час здійснення своїх суверенних прав стосовно навколишнього середовища, природних ресурсів має дотримуватися міжнародних стандартів і вимог. Зупинити на планеті екологічну деградацію можна лише шляхом створення єдиного міжнародно-правового екологічного простору, що дасть змогу координувати зусилля світової спільноти в галузі забезпечення екологічної безпеки.

Фактично, концепція міжнародної екологічної безпеки істотно коригує принципи суверенітету і невтручання у внутрішні справи суверенної держави. Якщо визнати, що екологічна безпека є неподільною, то можна говорити про становлення принципів нового позадоговірного обов'язку держав – обов'язку раціонально використовувати й охороняти довкілля. Це означає, що екологічна політика припиняє бути суто внутрішньою справою кожної держави, а грубі порушення екологічних стандартів дають світовій спільноті право вдатися до примусових заходів (санкцій) щодо окремих країн. Поки міжнародній практиці відомі лише такі причини для втручання, як агресія (посягання на міжнародний мир і безпеку), грубі і масові порушення прав людини, пособництво міжнародному тероризму і ряд інших. Цілком можливо, що подальший розвиток концепції екологічної безпеки призведе до появи загальновизнаних правил екологічної поведінки держав, порушення яких буде розглядатися як посягання на міжнародний правопорядок загалом.

У зв'язку зі значним обсягом міжнародно-правових норм, спрямованих на врегулювання питання забезпечення екологічної безпеки, Україна як член міжнародної спільноти виступила з ініціативою щодо розроблення єдиного міжнародного нормативного акту, який би комплексно визначав стратегію природоохоронної та антропоохоронної діяльності, так звану «Екологічну конституцію Землі» [24; 25, с. 12–20]. Вважаємо, що прийняття такого документу зможе подолати колізії та дефекти міжнародного та вітчизняного законодавства у частині визначення загальноприйнятих понять, таких як «раціональне природокористування», «охорона навколишнього природного середовища», «екологічна безпека» тощо, а також припинити наукові суперечки з приводу наявності (відсутності) забезпечення екологічної безпеки як окремого напрямку правового регулювання у вітчизняному екологічному законодавстві.

Крім того, підтримуємо і пропозицію Ю.С. Шемшученка з приводу доцільності утворення таких міжнародних органів у системі ООН, як Ради Екологічної Безпеки на зразок Економічної і Соціальної Ради ООН, якій надати статус міжнародної спеціалізованої організації і наділити широкими повноважен-

нями по забезпеченню безпечного навколишнього середовища, координації міжнародного екологічного співробітництва тощо, а також Міжнародного екологічного суду як частини нового світового правопорядку, заснованого на Екологічній конституції Землі [26, с. 7–8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ржевська В.С. Право міжнародної безпеки. Курс лекцій / В.С. Ржевська. – К.: Інститут міжнародних відносин, 2007. – 183 с.
2. Про всеосяжну систему міжнародного миру і безпеки: резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/42/93 від 7 грудня 1987 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/517/83/IMG/NR051783.pdf?OpenElement>.
3. Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року: резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/60/1 від 16 вересня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/62/PDF/N0548762.pdf?OpenElement>.
4. Загрози міжнародному миру і безпеці: резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1625 (2005) від 14 вересня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/510/66/PDF/N0551066.pdf?OpenElement>.
5. Кичигин Н.В. Право человека на экологическую безопасность: «Круглый стол» в ИЗиСП / Н.В. Кичигин // Журнал Российского права. – 2003. – № 1. – С. 154–155.
6. Международное право / Отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М., 2005. – 544 с.
7. Международное право. Учебник для вузов / Отв. ред. проф. Г.В. Игнатенко и проф. О.И. Тиунов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – 624 с.
8. Андрейцев В.І. Правове регулювання транснаціональної екологічної безпеки // Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 91–115.
9. Малишева Н.Р. Міжнародне право екологічної безпеки: поняття, стан та особливості розвитку // Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб. / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Краснкової та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. – Дніпро: НГУ, 2016. – С. 523–527.
10. Малишева Н.Р. Джерела міжнародного права екологічної безпеки // Проблеми права екологічної безпеки: [навч. посіб.] / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Краснкової та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. – Дніпро: НГУ, 2016. – С. 527–542.
11. Environmental change and international law: New challenges and dimensions / Ed. by E. Brown Weiss. – Tokyo: The United Nations University Press, 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/uu25ee/uu25ee00.htm>.
12. Задорожній О.В., Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища: підручник. – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2010. – 351 с.
13. Шомпол О.А. Вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку в контексті міжнародно-правових зобов'язань : автореф. дис.... канд. юр. наук за спец.: 12.00.06 «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О.А. Шомпол. – КНУ, Київ, 2013. – 18 с.
14. Статут Міжнародного Суду ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010/card6#Public.
15. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды. Принята Конференцией Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды, Стокгольм, 1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declathenv.shtml
16. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml
17. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию. Принята на Всемирной встрече на высшем уровне по устойчивому развитию (Йоханнесбург, Южная Африка, 26 августа - 4 сентября 2002 г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml.
18. Резолюция 2 План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию, принята на ее 17-м пленарном заседании 4 сентября 2002 г. URL: www.un.org/russian/conferen/.../plan_wssd.pdf
19. Рио+20. Конференция ООН по устойчивому развитию. Будущее, которого мы хотим. – Док. ООН. A/CONF. 216/L. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://rio20.un.org/sites/rio20.un.org/files/a-conf.216-l-1_russian.pdf.pdf
20. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/995_118.
21. Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища / С.М. Кравченко, А.О. Андрусевич, Дж. Бонайн. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. – 336 с.
22. Суєтнов Є.П. Міжнародно-правова охорона навколишнього природного середовища // Розділ XXI підручника Екологічне право. За ред. проф. Гетьмана А.П. – Харків, Право. – 2013. – С. 398–410.
23. Краснова Ю.А. Міжнародно-правове регулювання забезпечення екологічної безпеки / Ю.А. Краснова // Адміністративне право і процес. – № 1(15). – 2016. – С. 96–105.
24. Україна ініціює створення Екологічної Конституції Землі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://health.unian.ua/country/665607-ukrajina-initsiyue-stvorennya-ekologichnoji-konstitutsiji-zemli.html>.
25. Малишева Н.Р. Состояние и основные тенденции развития международного права окружающей среды // Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: ТОВ «Видавництво географічної літератури «Обрії», 2010. – С. 12–20.
26. Шемшученко Ю.С. Сучасні проблеми систематизації екологічного законодавства України // Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України: Збірник наукових праць Круглого столу (18 березня 2011 р.). – К.: ВГЛ «Обрії», 2011. – С. 5–8.